

Etika výzkumu

P. Ezzeddine, M. Heřmanský,
H. Novotná, G. Seidlová,
M. Šťovíčková, M. Vaňková

"Když řeknete věda, říkáte tím také úsilí, trpělivost, vytrvalost, obětavost, poctivost – samé požadavky života činného – a života mravního."

T. G. Masaryk
(Karel Čapek: Hovory s T.G.M.)

Etika a společenskovední výzkum

- V rámci empirického výzkumu je třeba vyvažovat 2 roviny:
 - snahu o dosažení vědeckého poznání
 - práva osob, které jsou zkoumány
- **Etika** je nedílnou součástí vědecké a výzkumné praxe, proto má být naplňována skrze dialog **celého výzkumného procesu**.
- **Etika** má charakter **dynamického vztahu, vyjednávání** s těmi, které zkoumáme, ale potažmo i s vědeckou obcí a veřejností.
- Etické otázky je třeba zvažovat jak v rámci kvalitativní, tak kvantitativní strategie výzkumu.

4 pilíře etiky v sociálních vědách

- 1. Princip dobrovolné participace
- 2. Princip důvěryhodnosti
- 3. Princip neubližování
- 4. Princip správnosti a integrity

4 pilíře etiky v sociálních vědách

1. Princip dobrovolné participace /voluntary participation/

- aktér výzkumu by měl být plně a srozumitelně informován o cílech a průběhu výzkumu, zadavateli, využití dat a o možných důsledcích participace ve výzkumu
- svoboda odmítnutí: aktérovi musí být řečeno, že může kdykoli ukončit svou účast v projektu

4 pilíře etiky v sociálních vědách

2. Princip důvěryhodnosti (confidentiality)

- známý i jako soukromí, anonymita, důvěrnost dat (**PAC**: Privacy, Anonymity and Confidentiality)
 - výzkumník musí za všech okolností dodržovat s aktérem dohodnutou míru:
 - soukromí: výzkum nemá narušovat soukromí osob více než je nutné
 - anonymity: není odhalena identita aktérů výzkumu
 - důvěrnosti dat: prezentace dat bez spojení s konkrétní osobou, výzkumník nevydává získaná data dalším osobám
 - a veškeré další aktérem stanovené podmínky
- (Neuman 2003:126-128)
- aktér výzkumu si musí být jistý, že informace, které poskytne, nebudou použity proti němu

4 pilíře etiky v sociálních vědách

3. Princip neubližování

- v žádném ohledu neublížit těm /tomu/, které /co/ studujeme
- nebezpečí: fyzická újma, psychická újma, právní újma
- k nebezpečí psychické újmy se váže

(Neuman 2003:121-122)

- zajištění emočního bezpečí

- např. opatrné kladení citlivých otázek, dynamika rozhovoru, role výzkumníka (výzkumník / terapeut / sociální pracovník?)

(Hendl 2008:154)

- péče o vzájemný vyvážený vztah mezi výzkumníkem a aktérem

- např. reciproční vděk za ochotu účastnit se výzkumu, poskytnutý čas, případně pohostinnost, otázka odměny za participaci na výzkumu
- např. respekt k aktérům výzkumu; vztahy k aktérům mají stejnou váhu jako v „normálním životě“

(Etické směrnice CASA)

4 pilíře etiky v sociálních vědách

4. Princip přesnosti / správnosti (accuracy) a integrity (našich výzkumných produktů):

- zabezpečení, že data z výzkumu jsou správná (předpoklad nejen vědecký, ale i etický)
 - např. vykonstruování lži, chyby a přehlédnutí v analýze materiálů, problémy s citacemi, plagiátorství, vymyšlené a daty nepodložené interpretace...

Etické aspekty sociálněvědního výzkumu se odrážejí

- **1. v procesu interakce /dynamiky vztahu/ s těmi, které zkoumáme**
 - Etika výzkumu
 - Procedurální etika
 - „Etika v praxi“ = tzv. mikroetika

- **2. v procesu reprezentace /výsledků výzkumů/**
 - Publikační etika
 - Plagiátorství
 - Falzifikace

- **3. v otázce legitimacy výzkumu /zejména v aplikovaných typech výzkumu/**

(Guillemin – Gillam 2004)

Etika výzkumu: Procedurální etika

- A) Legislativa
 - B) Profesní etické kodexy
- nástroje chránící základní práva a bezpečnost aktérů výzkumu
- „návod“ pro výzkumníka:
- připomíná situace, které pro aktéry mohou představovat riziko
 - připomíná nutnost zvažovat přínosy výzkumu na pozadí nebezpečí, které může výzkum představovat
 - kroky k zajištění důvěryhodnosti dat

Etika výzkumu: Procedurální etika: a) Legislativa

Přehled základních zákonných úprav vztahujících se ke společenskovědnímu výzkumu

- ochrana osobnosti v občanském zákoníku
 - (§11-17 zákona č. 40/1964 Sb.)
- zákon o ochraně osobních údajů
 - (zákon č. 101/2000 Sb.)
- autorský zákon
 - (zákon č. 121/2000)
- zákon o archivnictví
 - (zákon č. 343/1992)

Diskuse viz Bitrich (2002, c2005) a Tyl (2004)

Etika výzkumu: Procedurální etika: a) Legislativa

- vybraná aktuální legislativa vztahující se ke společenskovědnímu výzkumu

Listina základních práv a svobod

- Nedotknutelnost osoby a jejího soukromí je zaručena. Omezena může být jen v případech stanovených zákonem.
článek 7, odst. 1
- (1) Každý má právo, aby byla zachována jeho lidská důstojnost, osobní čest, dobrá pověst a chráněno jeho jméno.
(2) Každý má právo na ochranu před neoprávněným zasahováním do soukromého a osobního života.
(3) Každý má právo na ochranu před neoprávněným shromažďováním, zveřejňováním nebo jiným zneužíváním údajů o své osobě.
článek 10, odst. 1-3
- Nikdo nesmí porušit listovní tajemství ani tajemství jiných písemností a záznamů, ať již uchovávaných v soukromí, nebo zasílaných poštou anebo jiným způsobem, s výjimkou případů a způsobem, které stanoví zákon. Stejně se zaručuje tajemství zpráv podávaných telefonem, telegrafem nebo jiným podobným zařízením.
článek 13
- Svoboda vědeckého bádání a umělecké tvorby je zaručena.
článek 15, odst. 2
- Práva k výsledkům tvůrčí duševní činnosti jsou chráněna zákonem.
Právo přístupu ke kulturnímu bohatství je zaručeno za podmínek stanovených zákonem.
článek 34, odst. 1 a 2(1)

Etika výzkumu: Procedurální etika: a) Legislativa

- vybraná aktuální legislativa vztahující se ke společenskovědnímu výzkumu

Ochrana osobnosti v občanském zákoníku (zákon č. 40/1964 Sb.)

- Fyzická osoba má právo na ochranu své osobnosti, zejména života a zdraví, občanské cti a lidské důstojnosti, jakož i soukromí, svého jména a projevů osobní povahy.
§11
- (1) Písemnosti osobní povahy, podobizny, obrazové snímky a obrazové a zvukové záznamy týkající se fyzické osoby nebo jejích projevů osobní povahy smějí být pořízeny nebo použity jen s jejím svolením.
- (3) Podobizny, obrazové snímky a obrazové a zvukové záznamy se mohou bez svolení fyzické osoby poříditi nebo použít přiměřeným způsobem též pro vědecké a umělecké účely a pro tiskové, filmové, rozhlasové a televizní zpravodajství. Ani takové použití však nesmí být v rozporu s oprávněnými zájmy fyzické osoby.
§12, odst. 1 a 3
- (1) Fyzická osoba má právo se zejména domáhat, aby bylo upuštěno od neoprávněných zásahů do práva na ochranu její osobnosti, aby byly odstraněny následky těchto zásahů a aby jí bylo dáno přiměřené zadostiučinění.
§13
- Po smrti fyzické osoby přísluší právo uplatňovat právo na ochranu její osobnosti manželu a dětem, a není-li jich, jejím rodičům.
§15

Etika výzkumu: Procedurální etika: a) Legislativa

- vybraná aktuální legislativa vztahující se ke společenskovednímu výzkumu

Zákon o ochraně osobních údajů (zákon č. 101/2000 Sb.)

- a) osobním údajem jakýkoliv údaj týkající se určeného nebo určitelného subjektu údajů. Subjekt údajů se považuje za určený nebo určitelný, jestliže lze na základě jednoho či více osobních údajů přímo či nepřímo zjistit jeho identitu. /.../
- b) citlivým údajem osobní údaj vypovídající o národnostním, rasovém nebo etnickém původu, politických postojích, členství v odborových organizacích, náboženství a filozofickém přesvědčení, trestné činnosti, zdravotním stavu a sexuálním životě subjektu údajů,
- c) anonymním údajem takový údaj, který buď v původním tvaru nebo po provedeném zpracování nelze vztáhnout k určenému nebo určitelnému subjektu údajů,
- e) zpracováním osobních údajů jakákoliv operace nebo soustava operací, které správce nebo zpracovatel systematicky provádějí s osobními údaji, a to automatizovaně nebo jinými prostředky. Zpracováním osobních údajů se rozumí zejména shromažďování, ukládání na nosiče informací, zpřístupňování, úprava nebo pozměňování, vyhledávání, používání, předávání, šíření, zveřejňování, uchovávání, výměna, třídění nebo kombinování, blokování a likvidace.
§ 4 Vymezení pojmů
- f) zpracovávat osobní údaje pouze v souladu s účelem, k němuž byly shromážděny, pokud zvláštní zákon nestanoví jinak. Zpracovávat k jinému účelu lze osobní údaj, jen pokud k tomu dal subjekt údajů souhlas,
§ 5, odst. 1
- Správce může zpracovávat osobní údaje pouze se souhlasem subjektu údajů. Bez tohoto souhlasu je může zpracovávat, jedná-li se o oprávněně zveřejněné osobní údaje v souladu se zvláštním právním předpisem. 13) [13] Zákon č. 81/1966 Sb., o periodickém tisku a o ostatních hromadných informačních prostředcích, ve znění pozdějších předpisů.] Tím však není dotčeno právo na ochranu soukromého a osobního života subjektu údajů § 5, odst. 4. Bez souhlasu subjektu údajů lze osobní údaje zpracovávat pro účely statistické nebo vědecké. Pro tyto účely zpracování je nutno osobní údaje anonymizovat, jakmile je to možné. Při zpracování osobních údajů pro tyto účely je však nutno zajistit požadovanou úroveň jejich zabezpečení podle § 13. [to neplatí pro citlivé údaje, viz § 9]
§ 5, odst. 2, písm. d)
- Citlivé údaje je možné zpracovávat, jen jestliže subjekt údajů dal ke zpracování výslovný souhlas. Souhlas musí být dán písemně, podepsán subjektem údajů a musí z něho být zřejmé, k jakým údajům je dáván, jakému správci údajů, k jakému účelu, na jaké období a kdo jej poskytuje. Souhlas může subjekt údajů kdykoliv odvolat. Správce je povinen předem subjekt údajů o jeho právech poučit. Tento souhlas musí správce uschovat po dobu zpracování osobních údajů, k jejichž zpracování byl souhlas dán.

Etika výzkumu: Procedurální etika: a) Legislativa

- vybraná aktuální legislativa vztahující se ke společenskovědnímu výzkumu

■ **Zákon o archivnictví (zákon č. 343/1992 Sb.)**

- ukládá, jakým způsobem je třeba nakládat a pracovat s archiváliemi
 - Archiválie jsou písemné, obrazové, zvukové a jiné záznamy, které vzešly z činnosti státních orgánů, obcí a jiných právnických osob i z činnosti fyzických osob a které vzhledem ke svému dokumentárnímu významu mají trvalou hodnotu. (§ 2, ods. 1 a 2)
 - Každý může nahlížet do archiválií, které jsou uloženy v archivech. Do archiválií mladších 30 let lze nahlížet jen se souhlasem ředitele nebo vedoucího archivu, kde jsou archiválie uloženy. (§ 11, odst. 1)
 - Souhlas k nahlížení do archiválií mladších 30 let nelze udělit, jestliže by nahlédnutím do archiválií byla ohrožena bezpečnost státu nebo právem chráněné zájmy osoby. Z týchž důvodů se odepře nahlížení do ostatních archiválií. (§ 11, odst. 2)

■ **Zákon o právu autorském (zákon č. 21/2000 Sb.)**

- ukládá, jakým způsobem lze vytvářet kopie pro naše databáze, tzv.odůvodněně citovat
 - Mj. popisuje, které texty podle [§2, odst. 6](#) Mj. popisuje, které texty podle §2, odst. 6 a [§3, odst. 1-3](#) nemají charakter autorského díla a tudíž je lze bez omezí kopírovat a zveřejňovat. Jde především o denní zprávy, právní a úřední texty, obecní kroniky, lidovou kulturu a politické projevy přednesené při úředním jednání.

Etika výzkumu: Procedurální etika:

Co vyplývá z legislativy

- Je nezbytné vždy **informovat** všechny, jichž by se výzkum mohl dotknout, o tom, že výzkum provádíme, o jaký výzkum jde (téma, postup, zadavatel) a jaké z toho pro ně plynou důsledky
 - v některých typech výzkumů aktéry není třeba informovat a ani to nejde – např. nezúčastněné pozorování toho, jak lidé přecházejí křižovatku – podmínkou ovšem je, že se nedostáváme k ŽÁDNÝM osobním a citlivým údajům
 - pokud provádíme výzkum v takovém prostředí, kde by zveřejnění identity výzkumníka zamezilo vstupu do terénu, informujeme o provádění výzkumu v nejbližším možném okamžiku – takové typy výzkumů jsou však VYJIMEČNÉ
 - informovat musíme i o způsobu sběru dat – je **nepřípustné nahrávat** aktéra bez jeho vědomí. Pořizovat **fotografie** lze jen tehdy, nejsou-li spojeny s osobními a citlivými údaji a nepoškodí-li aktéry. **Dokumenty** osobního charakteru lze shromažďovat jen se souhlasem aktéra.
- Je nezbytné vždy **oddělovat osobní a citlivé údaje**, tj. např. neoznačit soubor s nahrávkou rozhovoru jménem a tel. číslem informátora
 - **Osobním údajem** jsou tzv. identifikační údaje (např. jméno, adresa, tel. číslo), ale i samotná data, pokud jsou spojena s identifikačními údaji
 - **Citlivým údajem** jsou informace o národnosti, vyznání, politických postojích, sexuální orientaci, zdravotním stavu atp. (viz výše), tzn. většina sociálněvědních výzkumů je bez citlivých údajů takřka nemyslitelná

Etika výzkumu: Procedurální etika:

Co vyplývá z legislativy

- Je nezbytné **vyjednat s informátorem podmínky sběru, zpracování, zveřejnění a archivace dat** prostřednictvím *informovaného souhlasu* (písemného nebo ústního)
- V souladu s dohodou je třeba s daty po celou dobu výzkumu nakládat
- Pokud dohoda nestanoví jinak, je na místě data ve všech podobách **anonymizovat**

- Nezletilí (tj. mladší 15-ti let) nemohou dát informovaný souhlas. Informovaný souhlas mohou poskytnout jen jejich **zákonní zástupci**.
- Práce s dětmi a nezletilými má svá další specifika, o nichž je třeba se řádně informovat!

Etika výzkumu: Procedurální etika:

Informovaný souhlas

- **Informovaný souhlas je způsob naplnění etických principů ve vztahu k těm, které studujeme**

- **Funkce**
 - **A) Explicitní**
 - stanoví **role** ve **vztahu** mezi výzkumníkem a těmi, které zkoumáme
 - „*To jsem já. Toto je cílem mé studie. Chci ji provádět tak a tak. Můžete se rozhodnout jestli se jí chcete zúčastnit... Byl bych rád, kdybyste mi umožnil rozhovor s vámi nahrát... Můžete jej přerušit kdykoliv budete chtít...*“
 - Zároveň je dohodou o všech krocích, které s daty provádíme
 - Sběr dat, jejich zpracování, archivace, publikace
 - **B) Implicitní**
 - rozvíjí **vztah** mezi výzkumníkem a zkoumaným
 - **Dynamiku vztahu** ovlivňují různé předpoklady a očekávání výzkumníka/zkoumaného, se kterými do výzkumu vstupují, a různé dopady výzkumu na výzkumníka a zkoumané

Etika výzkumu: Procedurální etika:

Informovaný souhlas

■ Forma

□ **Písemný** informovaný souhlas

- nutný při práci s citlivými údaji – např. biografická narativní interview
- 2 výtisky: 1 pro výzkumníka + 1 pro informátora

□ **Ústní** informovaný souhlas

- postačí, pokud téma výzkumu nenasvědčuje tomu, že se dostaneme k citlivým údajům (např. organizace neziskového občanského sdružení), či pokud citlivé údaje pořizujeme bez údajů osobních (např. pokud se neptáme na jméno a nežadáme kontakt)

□ Souhlas **neodporováním** (pasivní informovaný souhlas)

- užívá se při terénních výzkumech v relativně uzavřených skupinách – podmínky výzkumu dohodneme s autoritou, o této dohodě všechny ostatní členy skupiny informujeme a poskytneme jim možnost se výzkumu nezúčastnit.

■ „informovaný“ souhlas = **poučený**

- informátor musí chápat, s čím ne/souhlasí
- je na výzkumníkovi, aby informátorovi vše srozumitelně vysvětlil

Etika výzkumu: Procedurální etika:

Příklad písemného informovaného souhlasu

Dne 2.6.2002 jsem poskytl rozhovor Petrovi Novákovi v rámci výzkumného projektu Rodiny dlouhodobě nezaměstnaných. Na tomto výzkumu se podílí tým ve složení Aleš Rybný, Petr Novák, Kamila Neumannová a Jan Zámečník. Tým působí při Institutu AB na Vysoké škole XY.

Pro účely analýzy v rámci uvedeného výzkumného projektu a pro účely na něj navazující výzkumné činnosti jmenovaných řešitelů projektu smí být tento rozhovor zpracováván*:

- spolu s mým jménem a kontaktem na mojí osobu
- jen v anonymizované podobě bez souvislosti s mým jménem a kontaktem na mojí osobu

V případě, že úryvky z tohoto rozhovoru budou součástí publikací nebo veřejných prezentací výsledků výzkumu*:

- souhlasím s tím, aby byly uváděny v souvislosti s mým jménem
- souhlasím s tím, aby byly uváděny v souvislosti s mým jménem, ale chci takový text předem autorizovat
- smí být uvedeny jen v anonymizované podobě bez mého jména a souvislosti s mojí osobou

Až skončí výzkumný projekt Rodiny dlouhodobě nezaměstnaných, tento rozhovor*:

- smí být archivován a tím zprostředkován pro účely jiných výzkumů a dalších badatelů v plném rozsahu, včetně kontaktu na mojí osobou tak, aby mě další výzkumníci mohli v případě potřeby znovu oslovit, úryvky uvedené v publikovaných výstupech takových výzkumů budou anonymizovány
- smí být archivován a tím zprostředkován pro účely jiných výzkumů a dalších badatelů, ale pouze v anonymizované podobě, bez spojení s mým jménem a s mojí osobou
- smí být dále zpracováván jen výzkumníky jmenovanými v tomto souhlasu

Na základě tohoto souhlasu smí být mé jméno, adresa a osobní údaje obsažené v tomto rozhovoru zpracovávány nejdéle 30 let. Pokud k tomu byl dán souhlas, smí poté být využívány podle zákona č. 97/1974 Sb. o archivaci. V opačném případě musí být rozhovor anonymizován.

Jméno:

Podpis:

* vyberte jednu z uvedených možností

Etika výzkumu: Procedurální etika:

Informovaný souhlas ano / ne

- Argumenty PRO:
 - chrání aktéry před zneužitím jejich osobních údajů
 - zvyšuje důvěryhodnost výzkumníka
 - aktér je informován o možnostech zveřejnění jím poskytnutých informací
 - Argumenty PROTI:
 - v praxi nemůžeme vždy plně informovat o všem, co s informacemi /daty/ uděláme: jak je budeme interpretovat, jakým způsobem je použijeme /např. publikace, konference, výuka, TV, rozhlas atd./, protože ne vše na počátku výzkumu víme
 - chrání více výzkumníka než aktéra – pokud aktér souhlas podepíše a z výzkumu neodstoupí, nemá už na data a zacházení s nimi takřka žádný vliv
 - písemný informovaný souhlas může narušit důvěru mezi výzkumníkem a aktéry (např. formalizace vztahu)
- Diskuse viz Lindbloom 2004

Etika výzkumu: Procedurální etika:

Archivace dat

- Primární data (nahrávky, transkripty, terénní poznámky, fotografie atp.) výzkumník systematicky archivuje
 - Všechna data (ve všech podobách – např. nahrávky rozhovorů i jejich elektronické a vytištěné transkripty) mají být zbavena co největšího počtu identifikačních znaků
- Výzkumník dbá na to, aby se k datům nedostal nikdo cizí
 - Nepouští nikomu nahrávky rozhovorů
 - Neukazuje nikomu transkripty či terénní poznámky (a neztrácí je)
 - Nenahrává fotografie či filmy na internet (YouTube, Facebook, Rajče.cz atd.)
- Výzkumník dbá na zabezpečení archivovaných dat
 - Osobní údaje (jména a kontakty) aktérů ukládá vždy odděleně od všech ostatních dat
 - osobní údaje přechovává jen po nezbytně nutnou dobu
 - osobní údaje by se neměly převádět do elektronické podoby, posílat mailem atp.
 - osobní údaje nesmí být uloženy na stejném PC, kde jsou data
 - Data v elektronické formě zajišťuje přístupovým heslem
 - Data ve fyzické formě skladuje pod zámkem
- Data, která není třeba dále archivovat, bezpečným způsobem okamžitě ničí
 - Skartace (směsný ani tříděný odpad není bezpečné zbavení se dat)
 - Formátování SD karty, mazací programy – Eraser portable apod. („delete“ není bezpečné mazání)

Etika výzkumu: Procedurální etika:

Anonymizace

- Povaha anonymizace závisí na informovaném souhlasu (anonymizujeme sebraná data / výstupy / archivovaná data)
- Provádí se dle povahy výzkumu nejen na úrovni jména informátora (nahradit pseudonymem, písmeny, číslicemi atp.), ale též lokality (např. etnografie lokální komunity) či organizace (vztahy na pracovišti XY)
- Úroveň anonymizace musí být taková, aby nikdo nebyl poškozen. Tj. v odůvodněných případech lze abstrahovat i sociodemografické údaje (pohlaví, věk, zaměstnání...) např. prostřednictvím kategorizace (kat. 20-29 let), či obdobné údaje nezveřejňovat vůbec (včetně např. data rozhovoru)
 - Odůvodněným případem je např. výzkum vztahů mezi nemocničním personálem a pacienty na oddělení XY, nikoli výzkum toho, co si pacienti oddělení XY myslí o fotbale

Etika výzkumu: Procedurální etika:

b) Profesní sdružení

■ **Funkce:**

- **a. ochrana členů /jednotlivých výzkumníků/**
 - **Příklad:** *donor výzkumu vyžaduje změny ve finální zprávě ve svůj prospěch*
- **b. ochrana oboru /v případě, že by jejich členové jednali neeticky, mohou být vyloučeni/**
 - **Příklad:** *použití části práce jiných kolegů bez adekvátní citace*

■ **Etické kodexy, etické komise**

Etika výzkumu: Procedurální etika:

Profesní etické kodexy

- etický kodex se dotýká obecných souvislostí, priorit a vztahů, jež by se měly brát v úvahu při mravním rozhodování v průběhu profesní praxe
- sociální vědec sám musí pečlivě zvažovat etická řešení a být připraven objasnit předpoklady, fakta a otázky, na jejichž základě byla daná rozhodnutí přijata
- etický kodex nepředpisuje žádná rozhodnutí, ani nenavrhuje žádné sankce /může tak učinit až Etická komise/
- cílem kodexů je podnítit diskusi a poskytnout obecná pravidla pro eticky odpovědné rozhodování

Etika výzkumu: Procedurální etika:

Profesní etické kodexy

■ Formulace kodexů

- na základě určitého typu vztahu mezi badatelem a dalšími subjekty**
 - ke zkoumaným osobám**
 - k vědecké komunitě**
 - ke sponzorům a zadavatelům výzkumu**
 - k vlastní vládě a vládě hostitelské zemi**
- na základě určitého typu činnosti, kterou badatel provádí**

Etika výzkumu: Procedurální etika:

Profesní etické kodexy – př.

- **American Anthropological Association**

<http://www.aaanet.org/committees/ethics/ethcode.htm>

- **Association of Social Anthropologists of the UK and Commonwealth**

<http://www.theasa.org/ethics/guidelines.shtm>

- **Akademie věd České republiky**

http://www.cas.cz/o_avcr/zakladni_informace/dokumenty/eticky_kodex.html -

- **Česká asociace pro sociální antropologii**

http://www.casaonline.cz/wp-content/uploads/2009/12/Eticky_kodex_CASA.doc

http://www.casaonline.cz/wp-content/uploads/2009/12/Eticke_smernice_CASA.doc

Etika výzkumu: Procedurální etika:

Profesní etické kodexy ano / ne

Argumenty PRO:

- pomáhají zvažovat rizika výzkumu
- jsou postaveny na vědeckých principech
- umožňují kontrolu chování badatelů, určují jim hranice
- možná ochrana badatele v kritických momentech (zejm. aplikovaná věda)

■ Argumenty PROTI

- nedokonalost, zkosnatělost kodexů, příliš zjednodušující
- etické komise nereagují dost pružně na nové „výzvy“ (např. výzkum virtuálního prostoru)
- v některých případech nemůžeme zaručit úplné dodržení etických kodexů (např. etnografická monografie vesnice – utajení informátorů – min. navzájem se takřka vždy poznají)

Etika výzkumu: Procedurální etika: **Shrnutí:**

Co zvažovat v projektu výzkumu

- Koho a jak budu o výzkumu informovat?
- Jaké informace o výzkumu a o sobě (výzkumníkovi) sdělím aktérům výzkumu? Jaký jazyk použiji?
- Budu využívat informovaný souhlas? Jak bude informovaný souhlas vypadat – obsah, forma (písemný, jiný...), jazyk?
- Jaká je povaha dat (osobní údaje, citlivé údaje, atd.), které potřebuji pro svůj výzkum? Je nutné je anonymizovat? Jak?
- Jak budu nakládat se získanými daty, abych neohrozil soukromí aktérů výzkumu – během výzkumu, po skončení výzkumu?
- Co mohu učinit, abych aktéry přesvědčil o důvěryhodnosti výzkumu?
- Co mohu učinit, abych zajistil bezpečí pro aktéry i sebe v průběhu výzkumu?
- Jaké vztahy budu mít jako výzkumník s aktéry výzkumu a jak tyto vztahy budu udržovat?

Etika výzkumu: Mikroetika

- **rozhodování výzkumníka v průběhu vlastního pobytu v terénu**
 - oporu pro rozhodování poskytuje výzkumníkovi procedurální etika
 - v průběhu výzkumu se objevují i takové eticky důležité momenty, které se nedají předem předvídat, ale na které výzkumník musí reagovat
 - např. když dotazovaný naznačí, že již by raději neodpovídal, když se vydá všanc tím, že odhalí své slabé místo atd.
 - některé etické otázky, jež vyvstávají v průběhu výzkumu, dokonce za pomoci procedurální etiky nejsou řešitelné
 - rozpor mezi jednotlivými aspekty situace
 - rozpor mezi morálním chováním a procedurální etikou
 - rozpor mezi morálním chováním a právním řádem platným ve výzkumném terénu
- tzn. v průběhu takřka každého výzkumu vyvstávají **etická dilemata**, kdy musí výzkumník řešit, jaké jednání je v dané situaci a kontextu nejvhodnější (s ohledem na aktéry, sebe sama i lokalitu)

Etika výzkumu: Mikroetika

Vztah mezi zákonným a morálním chováním

(podle Neuman 2003: 119)

	ETICKÉ	
ZÁKONNÉ	ANO	NE
ANO	<i>Morální a legální</i>	<i>Legální ale nemorální</i>
NE	<i>Morální ale nelegální</i>	<i>Nemorální a nelegální</i>

Etika výzkumu: Mikroetika

Momenty, při nichž často dochází k etickým dilematům

- Vstup do terénu / zahájení výzkumu
- Uzávorkování vlastních hodnotových (náboženských, politických) pozic
- Identita výzkumníka v terénu (pozorování otevřené / skryté)
 - *kvalitativní výzkum*
- Vztahy výzkumníka a aktérů, důvěra, reciprocita atd.
 - *kvalitativní výzkum, zejm. terénní výzkum*
- Okamžitá reakce výzkumníka na sdělené (důvěrné, intimní) informace či chování aktérů (např. pláč)
- Shromažďování dat
- Přání aktéra ukončit svou účast ve výzkumu
- Aktér hodnotí výzkumníkovy interpretace
- Odchod z terénu / ukončení výzkumu
- Psaní výzkumné zprávy

Etika výzkumu: Mikroetika

Příklady etických dilemat

- *Výzkumnice R. S. prováděla výzkum životních strategií obyvatel městského ghetta a za tím účelem se do něj přestěhovala. Během několikaměsíčního výzkumu navázala přátelské vztahy se členy komunity a zjistila, že dvě základní životní strategie jeho obyvatel jsou reciproční obdarovávání a krádeže snadno zpeněžitelného zboží. Jednoho dne se u ní zastavil jedna žena, se kterou se spřátelila, na kávu. Po dvou hodinách jí řekla, že by jí chtěla něco dát a přinesla jí z auta krabici oblečení a CD přehrávač. Výzkumnice byla ohromena velkorysostí daru a říkala, že ho nemůže přijmout. Přítelkyně se smíchem odpověděla: „Nedělej si starosti, to není z mojí kapsy“, a potom vážně dodala: „Musíš si vybrat, jestli jsi jedna z nás nebo ne, nemůžeš být obojí“.*

Etika výzkumu: Mikroetika

Příklady etických dilemat

- *Výzkumnice K.L. prováděla dlouhodobý etnografický výzkum v zemědělské komunitě v jihovýchodní Asii. Jednoho dne se stala svědkem hádky pětice mužů na náměstí uprostřed vesnice. Ta vyvrcholila tím, jeden z mužů udeřil druhého mačetou a ten na následky zranění zemřel. Náměstí se rychle zaplnilo lidmi v reakci na nářek, který útočník vydával. Příbuzní zabitého odnesli jeho tělo domů a začali připravovat pohřeb, který se konal druhý den večer. Zúčastnil se jej i útočník, který zároveň rodině zabitého zaplatil odškodné. Výzkumnice si veškeré události zaznamenala detailně ve svých terénních poznámkách. Dva dny po pohřbu přišla místní policie, která se doslechla o smrti zmiňovaného muže a začala vyslýchat všechny přítomné ve vesnici. Podle vládního nařízení měla v případě vraždy zatknout podezřelého, aby se zabránilo krevním mstám.*

Etika výzkumu: Mikroetika

Příklady etických dilemat

- *Výzkumník G. H. prováděl výzkum v mexické vesnici. Jednou večer k němu přišla plačící žena, kterou příliš neznal, zda jede ráno do města. Když odpověděl, že ano, požádala jej, zda by ji nevzal s sebou, že chce utéct. Její manžel je prý alkoholik, který ji bije. Naposledy ji nejen zbil, ale zničil jí všechno oblečení. Manželovi příbuzní ji nijak nepomohou a její příbuzní bydlí v jiné vesnici daleko odtud. Bojí se, že když pojedou autobusem, že ji manžel nebo jeho příbuzní uvidí a zabrání jí odjet. Výzkumník věděl, že manžel ženy představoval ve vesnici vlivnou autoritu a jeho matka, ženina tchýně byla výzkumníková blízká informátorka. Několikrát se o ženě zmínila, že je líná, nepořádná a drzá. Domácí násilí bylo v komunitě běžné a co se dělo za zdmi domů bylo považováno za rodinnou záležitost, do které nikdo mimo nezasahoval.*

Etika výzkumu: Mikroetika

Reflexivita

Reflexivita = citlivost vůči otázkám badatelské etiky

- být reflexivním v etickém smyslu znamená, že si je výzkumník vědom mikroetických stránek výzkumné praxe
 - je ostražitý vůči případným etickým pnutím/dilematům
 - je připravený je řešit
 - píše o nich v závěrečné zprávě

(Guillemin, Gillam 2005)

Dva pohledy na to, jak v terénu budovat vztahy k informátorům a o co opírat etická rozhodnutí

■ Etika spravedlnosti

- Přístup *situačně nezávislý* = snaha nalézt a definovat pravidla etického rozhodování, **platná a uplatnitelná vždy, bez ohledu na konkrétní situaci a její aktéry** (včetně osoby výzkumníka).

■ Etika péče / účasti

- Společenskovední výzkum je *situovaný*, je jedinečným vztahem *konkrétních lidí v konkrétním mocenském kontextu*.
- pravidlo systematicky vytvářené a udržované ***upřímnosti a rovnosti*** výzkumníka a zkoumaných

Carol Gilligan: *In a Different Voice* (1982)

EXKURZ

Etika spravedlnosti (ethics of justice)

- ***informovaný souhlas***, svobodná účast na výzkumu
- respekt k ***soukromí a autonomii*** aktérů výzkumu
- zamezení nebezpečí ***zneužití*** aktérů
- ***zohlednění dopadů*** výzkumu („nepoškodit terén“)
- ***nepoškodit a nezranit*** ty, které zkoumáme (v průběhu výzkumu i při publikaci výsledků)

- ▣ ***usilování o spravedlnost (justice)***, tedy o spravedlivé a rovné zacházení se všemi participanty výzkumu
- ▣ ***hledání obecných etických principů***

EXKURZ

Etika spravedlnosti (ethics of justice)

- **Cílem je jednoznačné a univerzální zhodnocení etického chování výzkumníka**
- **snaha o zajištění nestranného, na abstraktních principech založeného jednání v terénu (etické KODEXY)**

EXKURZ

Etika péče / účasti (care ethics)

- etický postoj inspirovaný feministickými výzkumy – výzkum je určitý ***mocenský vztah*** a odehrává se v kontextu jiných mocenských vztahů
- výzkumný proces chápán jako ***dynamický a reciproční***
- výzkumník je ***osobně angažovaný***
- důležitým tématem reprezentace výzkumů prostřednictvím ***publikací***

EXKURZ

Etika péče / účasti (care ethics)

- Pro výzkumníka mělo platit ***kritérium partnerství, respektu a nezneužívání***
- Základním východiskem je ***přiznaná subjektivita a její reflexe***

Etika spravedlnosti x Etika péče / účasti Úskalí a rizika

- Etika spravedlnosti: riziko formalizace, odosobnění; přecenění možnosti objektivit pravidel
- Etika péče: riziko nereflektované subjektivity, nereflektovaného ovlivnění terénu; otázka hranic a míry angažovanosti
- Není „lepší“ a „horší“ přístup – oba jsou legitimní
- Volba přístupu je věcí pečlivé rozvahy každého výzkumníka
- Etický přístup by měl být v souladu s teoretickými východisky výzkumu

Publikační etika

- Základní pravidla publikační etiky
 - V každém odborném textu musí autor:
 - Podat úplné informace o všech využitých zdrojích
 - Jasně odlišit vlastní myšlenky, formulace, data a údaje převzaté
 - Citované pasáže musí být přesnou kopií originálu

- Důsledky nedodržení publikační etiky:
 - Plagiátorství
 - Falzifikace

(Neuman 2003: 118-119)

Publikační etika: Plagiátorství

- V odborném textu rozlišujeme
 - Citace = doslovné převzetí cizího textu
 - Musí být odlišená od ostatního textu (uvozovky, formátování)
 - Musí být použita pouze spolu s přesným odkazem na zdroj
 - Parafráze = přeformulovaná cizí myšlenka
 - Musí být použita pouze spolu s přesným odkazem na zdroj
 - Všeobecně známá fakta
 - Neoddiskutovalné události (povodně v ČR v r. 2002)
 - Součást všeobecného vzdělání (ČR má **zhruba** 10 mil. obyvatel)
 - Základní poznatky daného oboru (distinktivní metodou sociokulturní antropologie je terénní etnografický výzkum)
 - Netřeba odkazovat na zdroj
 - Vlastní text = vlastní myšlenky a závěry autora
- „Plagiátorstvím se rozumí opisování, přebírání a publikování cizích myšlenek či výsledků výzkumu a jejich vydávání za své bez uvedení původního zdroje.“

Šanderová 2007: 87n.

Publikační etika: Plagiátorství

co je plagiátem

výtah z <http://platan.vc.cvut.cz/studium/vskp/plagiat.html>

■ Úmyslný plagiát

- doslovné opsání nebo kopírování cizího textu a jeho vydávání za vlastní, aniž by byl citován
- převzetí a publikování cizí práce (i seminární), včetně té, která ještě nebyla dokončena a odevzdána
- okopírování názvu, struktury (např. obsahu, osnovy aj.) cizího textu, popřípadě až do té míry, že je možná záměna obou děl (§ 45 [Autorského zákona](#))
- úmyslné neuvedení některých využitých zdrojů
- koupení či stažení volně dostupné práce a její vydávání za vlastní

■ Nedodržení citační etiky

- neuvedení citovaného zdroje, nedostatečné či nesprávné citování
- neoznačená doslovná citace, popřípadě nedostatečné odkazování v textu

■ Nesprávná kompilace

- použití jednoho hlavního zdroje místo syntézy více textů (způsobuje to jednostranný úhel pohledu na problematiku)
- sestavení textu z doslovných pasáží více zdrojů (nejedná se o kompilaci!)
- necitování všech použitých zdrojů

■ Nesprávná parafráze

- necitování zdroje převzaté myšlenky, i když zapsané vlastními slovy
- pouhá změna slovosledu či pozměnění výrazů původního textu bez uvedení doslovné citace

■ Kryptomnézie („skrytá paměť“)

- autor si nepamatuje nebo nemá zaznamenaný zdroj, odkud myšlenku získal, a prezentuje ji tedy za vlastní
- pokud neznáte původ převzaté myšlenky, raději ji nepoužijte

Publikační etika: **Falzifikace**

- padělání původních údajů a následné publikování zkreslených nebo vymyšlených informací
 - např. smyšlené citace aktérů, upravená statistická data atp.
- záměrné zkreslení výsledků výzkumu
 - nebezpečí zejm. tehdy, kdy „nevyjde“ nějaký předpoklad, nepotvrdí se hypotéza atp.

Publikační etika: Citační normy

- Doporučením pro zpracování bibliografických citací v ČR jsou mezinárodní normy:
 - ČSN ISO 690. Bibliografické citace: obsah, forma a struktura
 - ČSN ISO 690-2. Informace a dokumentace - Bibliografické citace - Část 2: Elektronické dokumenty nebo jejich části.
- Pomůcky:
 - Bratková, Eva: *Metody citování literatury a strukturování bibliografických záznamů podle mezinárodních norem ISO 690 a ISO 690-2. Metodický materiál pro autory vysokoškolských kvalifikačních prací.* Praha 2006 [cit. 2007-02-23]. Dostupný z <http://www.evskp.cz/SD/4c.pdf>.
 - Ústav informačních studií a knihovnictví FF UK <http://uisk.ff.cuni.cz> → Informační zdroje → Bibliografické odkazy... <http://www1.cuni.cz/~brt/bibref/bibref.html>
 - <http://www.citace.com/>
 - <http://knihovna.fsv.cuni.cz/Jak-citovat/>
 - a mnohé další publikace
- Pozn.: ovšem většina odborných časopisů / nakladatelství utváří svůj způsob citování

Publikační etika:

Jak tvořit bibliografii

- **Primární odpovědnost. *Název : podnázev.* Podřízená odpovědnost. Vydání. Místo vydání : Název nakladatele, Rok vydání. Rozsah. Edice. Poznámky. Standardní číslo.**
- **Monografie**
 - McQUAIL, Denis. *Úvod do teorie masové komunikace.* S českou předmluvou Jana Jiráka. Vyd. 1. Praha : Portál, 1999. 448 s. ISBN 80-7178-200-9.
- **Kapitola v kolektivní monografii / článek ve sborníku**
 - SEGETHOVÁ, Jana; VESELÝ, Arnošt; KALOUS, Jaroslav. Česká republika na cestě ke společnosti vědění. [The Czech Republic on the road to the knowledge society]. In KONČELÍK, Jakub; KÖPPLOVÁ, Barbara, PŘAZOVÁ, Irena (eds.). *Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii. II, Sociologie, prognostika a správa, Média.* 1. vyd. Praha : Matfyzpress, 2002, s. 169-182. ISBN 80-86732-00-2.
- **Článek v odborném časopise**
 - GOCHENOUR, Phillip H. Distributed communities and nodal subjects. *New Media & Society.* 2006, vol.8, no. 1, s. 33-51. ISSN 1461-4448.
- **Internetový zdroj**
 - DOMBROVSKÁ, Michaela. Koncepce rozvoje informační gramotnosti na vysokých školách a odborné semináře IVIG 2003 a ILME. *Ikaros* [online]. 2003. č. 9 [cit. 2006-02-06]. Dostupný z <http://www.ikaros.cz/Clanek.asp?ID=200309002>>. ISSN 1212-5075

Publikační etika:

Nejčastější chyby v bibliografických citacích

- různé formy odkazů na literaturu v jednom textu
- citování díla, které autor při práci nepoužil - je oblíbené citovat různé kapacity z daného oboru, aniž by měly sebemenší souvislost s tématem práce
- necitování díla, které bylo použito
- citování ostatních vlastních prací, aniž by tyto práce měly souvislost s novým dílem (tzv. autocitace)
- nepřesné citování, které znemožňuje dílo identifikovat
- neodkazování na prameny

- V závěru každého odborného textu musí být soupis veškeré použité literatury a (zvláště) všech použitých pramenů – seřazený podle abecedy

- V případě, že se chystáte publikovat svůj odborný text, informujte se u editora o konkrétním citačním úzu, který je v dané redakci preferován

Při ochraně všech účastníků výzkumu (včetně výzkumníka) před možnou újmou a zbytečnými riziky, stejně jako při zohledňování jejich individuální autonomie, musíme jednat jak opatrně, tak aktivně.

(Guillemin, Gillam 2005)

Studijní zdroje

- **Monotematická čísla časopisů na téma etika:**
- CARGO /Časopis pro kulturní a sociální antropologii/ 1/ 2009
- Biograf /Časopis pro biografickou a reflexivní sociologii/ 35/ 2004
 - http://www.biograf.org/index.php?aktivni=cisla&filtr_cislo=35
- **Legislativa:**
- Sociologický datový archiv MEDARD
 - <http://medard.soc.cas.cz/czlegis.html>

Použitá literatura

- Bitrich, Tomáš (2002): Kvalitativní výzkum a česká legislativa: Informace nejen o zákoně na ochranu osobních údajů. *Biograf*, č. 27, s. 91-104.
- Bitrich, Tomáš (c2005): *Nejdůležitější legislativní normy týkající se kvalitativního výzkumu* [online]. [cit. 2008-03-28]. Dostupný z WWW: <<http://medard.soc.cas.cz/czlegis.html>>.
- Cassell, Joan - Jacobs, Sue-Ellen (c1996-2006): *Handbook on Ethical Issues in Anthropology : a special publication of the American Anthropological Association number 23* [online]. American Anthropological Association. [cit. 2008-12-03]. Dostupné z WWW: <<http://www.aaanet.org/committees/ethics/toc.htm>>.
- Disman, Miroslav (2002): *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Etické směrnice České asociace pro sociální antropologii*. [online]. [cit. 2011-02-06]. Dostupné z: http://www.casaonline.cz/wp-content/uploads/2009/12/Eticke_smernice_CASA.doc
- Guillemin, Marilys - Gillam, Lynn (2004): Etika, reflexivita a "eticky důležité okamžiky" ve výzkumu. *Biograf*, č. 35, s. 11-31.
- Hendl, Jan (2005): *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hřešánová, Eva (2004): Profesionalizace antropologie a etické instituce. *Biograf*, č. 35), s. 127-146.
- Lindbloom, Jana (2004): Preklopenie asymetrie po získaní údajov: Pomáha informovaný súhlas alebo škodí?. *Biograf*, č. 35, s. 85-95.
- Miovský, Michal - Miovská, Lenka - Gajdošíková, Hana (2004): Některé etické aspekty terénního výzkumu uživatelů nelegálních drog. *Biograf*, č. 35, s. 33-52.
- Neuman, W. Lawrence (2003): *Social Research Methods. Qualitative and Quantitative Approaches*. 5th Ed. Boston: Allyn and Bacon.
- Silverman, David (2005): *Ako robiť kvalitatívny výskum: praktická príručka*. Bratislava: Ikar.
- Šanderová, J. (2007): *Jak číst a psát odborný text ve společenských vědách*. Praha: SLON.
- Tyl, Tomáš (2004): Některé právní aspekty kvalitativního výzkumu. *Biograf*, č. 35, s. 147-155.
<http://platan.vc.cvut.cz/studium/vskp/plagiat.html>